ATITUDINI ÎN FAȚA MORȚII ÎN ȚARA MOLDOVEI ÎN SECOLELE AL XVII-LEA – AL XVIII-LEA

Alina Felea

Generalități. Moartea este unul dintre parametrii de bază ai conştiinței colective şi, deoarece ultima nu rămâne în mersul istoriei inactivă, schimbările nu pot să nu se manifeste la fel şi în atitudinea omului față de moarte. Studierea fenomenelor date poate lămuri şi unele momente privind atitudinea omului față de viața şi valorile ei de bază[1].

După părerea unor savanți, atitudinea față de moarte este un etalon ce indică caracterul civilizației[2]. De felul în care percepe persoana moartea depinde, în mare măsură, modul de viață al individului, valorile lui morale, caracterul şi acțiunile sale. De aceea imaginea morții, a lumii de apoi, a relației dintre vii şi morți este o temă a cărei studiere ar putea să adâncească înțelegerea multor părți ale vieții cotidiene a generațiilor din epocile trecute şi ar contribui la definirea rolului omului în istorie.

Problema morții, până nu demult temă de investigare pentru filozofi şi psihologi, a apărut brusc în orizontul cercetărilor istoricilor care se ocupau cu studierea istoriei Europei în evul mediu şi la începutul istoriei contemporane. Discuțiile în jurul problemelor morții au readus la lumină aspectele mentalității oamenilor din aceste epoci, rămase în umbră până nu demult. Istorici iluştri ca Edgar Morin, Michel Vovelle, Philipe Aries şi alții s-au interesat de istoria morții, demonstrând că subiectul este mult mai vast şi mai interesant decât pare să fie la prima vedere.[3]

---

[1] P. Aries, *Человек передо лицом смерти*, Moscova, 1992, p. 6.
[2] P.P. Kalinovski, *Переход*, Moscova, 1991, p.3; Aries, *op. cit*., p. 6.
[3]Dolores Toma, *Histoire des mentalites et cultures francaise*, Bucureşti, 1996, p. 150; Michel Vovelle, *La Mort et l'Occident de 1300 a nos jours*, Paris, Gallimard, 2000; Patrick Baudry, *La Place des morts. Enjeux et rites*, Paris, 1999; Emmanuel Le Roi Ladurie, *La nouvelle histoire de la Mort: Chaunu – Lebrun - Vovelle*, în *Le teritoire de l'historien*, I,

BDD-A24305 © 2007 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

Philipe Aries evidenţiază elemente ale morţii care stabilesc o cronologie anumită şi scoate în relief schimbări importante între atitudinea veche şi modernă faţă de moarte, menţionând că acceptarea ordinii naturii aduce cu sine refuzul emoţional sau medical al morţii[1]; în viziunea lui Aries, a muri este o artă, care, având diferite forme, se învaţă întreaga viaţă. Moartea părea, la moment, familiară, trecută, indiferentă. Între atitudinea veche şi modernă, afirmă autorul, există o fază de tranziţie, în timpul căreia au apărut modificări, atribuind această perioadă secolului al XVII-lea. O adevărată erupţie funerară începe să exprime iconografia. Sensibilitatea morţii era ameninţată de mai mulţi factori, printre ei fiind şi nivelul mai înalt al conştiinţei, individualizarea proprie a vieţii omeneşti. Philipe Aries consideră că în secolul al XVIII-lea în sensibilitatea occidentală s-a produs o ascensiune, manifestându-se mai profund sentimentul familiei şi cel al copilăriei. În societatea contemporană moartea a devenit un fenomen dezgustător şi inexprimabil. Manifestările relative ale morţii - lacrimile, durerea, doliul, agonia - nu mai provoacă compasiune, ci sfială şi sustragere.

Tema, în concepţia lui Moody, necesită o atitudine mai serioasă din partea oamenilor, indiferent de tipul lor emoţional sau apartenenţa la o grupă socială sau alta[2], în viziune autorului, este foarte greu de vorbit despre moarte din două cauze: prima - noi simţim inconştient că, ciocnindu-ne de ea, chiar indirect, ne găsim în faţa perspectivei de a întâlni repede moartea; şi a doua - pentru că moartea există în afara conştiinţei. În continuare autorul aduce exemple de moarte clinică, din care reiese că moartea nu este sfârşitul, nu este pierderea în neant, ci începutul luminos al unei alte existenţe, concluzie identică cu cea care se degaja din exemplele lui C. Flammarion[3], A. Landsberg şi C. Fais[4], L. Watson[5].

Paris, 1973; Edgar Morin, *L'Homme et la mort*, Seuil, 1970; Emmanuel Levinas, *La mort et le temps*, Paris, 1992; Louis-Vincent Thomas, *Antropologie de la mort*, Paris, 1994; Geoffrey Gorer, *Death, Grief and Mourning in Contemporary Britain*, New York-Londra, 1965; Joachim Whaley, *The Mirror of Mortality. Studies in the Social History of Death*, Londra, 1970.

[1] Aries, *op.cit.*, p. 6.

[2] D. Moody., *Жизнь после жизни*, în *Жизнь земная и последующая*, Moscova, 1991.

[3] C. Flammarion, *Mesaje de dincolo de moarte,* Bucureşti, 1994.

[4] A. Landsberg, C. Fries, *Встречи с тем что мы называем смертью,* în *Жизнь земная и последующая*, *ed.cit.*.

[5] L. Watson, *Ошибка Ромео,* în *Жизнь земная и последующая*, *ed.cit.*

BDD-A24305 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

Problematica morţii apare în unghiul de vedere al istoriografiei româneşti abia după 1989, cu toate că unele idei şi accente le găsim în lucrarea savantului Alexandru Duţu[1]. Printre primii se va referi la acest subiect Ştefan Lemny[2], într-un capitol aparte va arăta atitudinile în faţa morţii în secolul al XVIII-lea românesc. Un alt „adorator" al temei este este Toader Nicoară[3], care se referă la istoricul studierii subiectului, recapitularea metodelor, izvoarelor şi metodologia unui studiu de thanatologie. Revistele de istorie publică unele studii referitoare la tematică sau chiar îi dedică numere speciale.[4]

Pentru studierea imaginii morţii din Ţările Române în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea există surse istorice bogate: danii, testamente, inscripţii pe pietre funerare, relatări ale cronicarilor, mărturii ale călătorilor, folclor ş.a.

Nestatornicia norocului. Perioada secolelor al XVII-lea – mijlocul secolului al XVIII-lea este caracterizată drept o epocă a barocului[5], avându-se în vedere nu doar un stil al artelor plastice, ci un stil de viaţă. După cum menţionează istoricul Pavel Sovetov, în mediul moldovenesc curentul barocului a pătruns din afară, iar aici a fost adaptat la tradiţiile şi condiţiile locale[6]. Existenţa românească în orizontul barocului se caracterizează prin „estetica de compromis" între Orient şi Occident, între vechi şi nou, având câteva surse[7], mai importantă, mai ales pentru secolul al XVII-lea, după noi, noi, fiind cea poloneză. Aceasta se explică prin influenţa hotărâtoare a mentalităţii nobiliare leşeşti asupra românilor, mentalitate care ţine de un

[1]Al. Duţu, *Dimensiunea umană a istoriei. Direcţii în istoria mentalităţilor*, Bucureşti, 1986.
[2] Şt. Lemny, *Sensibilitate şi istorie în secolul XVIII românesc*, Bucureşti, 1990.
[3] Toader Nicoară*, Istoricul şi moartea. Un intinerar,* în „Caiete de antropologie istorică", anul III, nr.1-2, ianuarie-decembrie 2004, p.11-23; *Idem*, *Thanatos în grădinile lui Clio. Moartea şi atitudinile în faţa morţii - obiect al investigaţiilor istorice*, în „Studia UBB", Historia, XL, 1-2, 1995, pp.85-104.
[4] Andrei Pippidi, *Vision de la mort et de l'au-dela dans les anciennes sources roumaines*, în „Revue Roumaine d 'Histoire", XXXIII, 1-2, 1994; „Caiete de antropologie istorică", anul III, nr.1-2, ianuarie-decembrie 2004, cu titlul *Oamenii şi moartea în societatea românească*.
[5] R. Theodorescu, *Civilizaţia românilor între medieval şi modern,* vol. 1, Bucureşti, 1987, p.141-144.
[6]Pavel Sovetov, *Miron Costin şi epoca sa,* în „Revista de istorie a Moldovei", 1990, nr.2, p.3-5
[7] Theodorescu *op.cit.,* p.141.

BDD-A24305 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

„sarmatism" îmbibat la rându-i de Orientul otoman şi persan, de alte înrâuriri. Barocul românesc a fost un baroc ortodox postbizantin, care reprezintă stilul figurativ dominant al epocii şi care în diferite variante avea să caracterizeze şi sfârşitul secolului al XVII-lea şi secolul al XVIII-lea, întruchipând o sensibilitate ce răspândea în domeniul creației literare a celor opere ce nu au fost străine nici ele de contaminări baroce importante în Moldova, mai cu seamă, la Miron şi Nicolae Costin[1]. Cel mai mult s-a apropiat de epoca barocului Miron Costin cu poemul *Viața lumii*, în care a utilizat, simbolizat, alegorii şi joc de cuvinte[2]:

> Trec zilele ca umbra, ca umbra de vară
> Spuma mării şi nor suptu cer trecător.

În concepția lui Pavel Sovetov, poetul leagă aceasta de gândurile despre nestatornicia şi caracterul efemer al bunăstării terestre. Cu acest gând începe şi poemul:

> A lumii cântu cu jale cumplită viiață
> Cu griji şi primejdii cum este şi aţa
> Prea subțire şi-n scurtă vreme trăitoare
> O, lume vicleană, lume înşălătoare[3].

Mai târziu, ideea pierderii omului în această lume mare şi necunoscută o preia un alt reprezentant al barocului, Dimitrie Cantemir, care, în *Istoria hieroglifică,* compară viața cu un fir de aţă care se rupe:

> A lumii cântu cu jale cumplită viiață
> Cum se trece şi se rupe, ca cum ar fi o aţă[4],

iar în *Divan*, prin intermediul înțeleptului, prezintă „o lume amăgitoare şi trecătoare[5].Viața terestră este desconsiderată de necredincioşi, susține *Cartea Înțelepciunii*[6]. Cei care cugetă nedrept şi-au zis: „Viața noastră este

---

[1] *Idem*, p.141-144.
[2] Sovetov, *op.cit.,* p.7.
[3] *Idem*.
[4] *Ibidem*.
[5] Dimitrie Cantemir, *Divanul*, Iaşi, 1990, p.143.
[6] Jean Delumeau, *Păcatul şi frica. Culpabilitatea în Occident (secolele XIII-XVIII)*, Iaşi, 1997, p.20.

BDD-A24305 © 2007 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

scurtă şi tristă… Căci fum este suflarea din nările noastre. Viaţa noastă va trece ca urma norului şi se va risipi ca negura… Ca umbra de trecătoare este viaţa noastră…”[1] „Acestea sunt gândurile lor, dar ei se amăgesc, viclenia lor i-a orbit”, căci „Dumnezeu n-a făcut moartea”[2] .

În scrieri momentul dat este subliniat: „născutu-m-am, muri-voiu, muri-voiu şi iarăşi înviia-voiu, învia-voiu şi la straşnica şi dreapta dumnăzăiască giudecată a ieşi îmi iaşte… Iată dară că nicidecum tenchiul vieţii tale un an, sau dzice, sau o sută să pui nu iaste, că numai anul său dziua ce vine, ce aş eşi şi răsuflarea a doua, neadevărată şi neştiută-ţi iaşte. Aşe dară nici cea trecută, nici cea viitoare minută a ta iaşte, căce cea trecută au trecut, pre carea a o mai întoarce nu poţi şi aceia din viaţa ţi s-au scurtat iar cea viitoare, precum o vii agiunge, nu te vei adreveri. Şi precum dară când te vei naşte n-ai ştiut, aşe când vei muri nu vei şti. Şi precum ceasul tale carile va fi nu cunoşti, aşe nice giumătatea vieţii tale care dzi va fi nu vei pricepe”[3].

Doctrina disprețului față de lume – *contemptus mundi* - era dominată de conflictul dintre timp şi eternitate, deşertăciune şi adevăr, pământ şi cer, trup şi suflet şi, înainte de toate, lumea aceasta este zadarnică şi înşelătoare pentru că este trecătoare[4]. Idei asemănătoare se întâlnesc şi în *Letopiseţul* lui lui Miron Costin, în *Letopiseţul* lui Nicolae Costin, precum şi la alţi autori[5].

Tematica nestatorniciei norocului este motivul central al *Viaţii lumii* de Miron Costin, care întreabă:

> Unde-s a lumii împăraţi, unde iaste Xerxes,
> Alixandru Machidon, unde-i Artaxers;
> August, Pompei şi Chesar?
> Ei au luat lume,
> Pe toţi i-au stins vremea ca pre nişte spume:
> Fost-au Tiros împărat vestit cu războie,
> Cu avere preste toţi. Şi multă nevoie

[1] Cantemir, *op.cit*., p.143.
[2] Delumeau, *op.cit*., p.20-21.
[3] Cantemir, *op.cit*., p.143.
[4] Delumeau, *op.cit*, p.17.
[5] *Letopiseţul Moldovei (1662-1711) de logofetul Costin N.*, în M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopiseţele Moldovei şi Valahiei*, Bucureşti, tom. 2, 1872; Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron-vodă încoace*, în *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Chişinău, 1990.

BDD-A24305 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

Au tras hindii şi tătarii şi Asii ia toată,
Caută la ce l-au dus înşelătoarea roată[1].

Dimitrie Cantemir continuă în acelaşi sens cu exemplu lui Alexandru Macedon: „Căci el atâta rătundzală a pământului călcând şi atâtea împărăţii supunând", fusese tot morţii închinat şi „după moarte loc mai mult de şepte palme nu i-au rămas şi pe acela nu el, ce pământul pe dânsul l-au stăpânit, căci ca ţărnă pe pieptul lui s-au suit, ochii i-au împlut, gura i-au astupat", iar „trupul acela ce oamenii fiii lui Dumnezeu, pentru frumuseţe a fi socoti, viermii şi gândacii pământului l-au mâncat, şi din ţărână fiind, iarăşi în ţărână s-au întors"[2].

Întrebarea *Ubi sunt*?, repetată în evul mediu, este utilizată şi de Dosoftei:

Spuneţi-mi astădzi unde vă-s priiatinii şi fraţii,
Unde vă sănt acei iubiţi aleşii şi giuraţii,
Unde vă-s cei împodobiţi ce eşiie la giocuri,
Ce mirosiia la strâmtori, cu dragoste şi moscuri,
Unde sunt cei cu budzele de miiare undătoare,
De putea face nopţile să viarsestrălucoare?
…Unde-s a elinilor împărăţii, chevarii,
Ş-a Râmului avguşti, bogaţi, puernici şi tarii?
Înţelepciunea unde li-i şi mintea lor cea plină,
Slava, scriptura ş-armele vestitäi dintr-Atină,
Lui Alexandru Machedon unde i-i vitejia?
Unde-i cinstea chesarilor, puterea şi dârjia
Cu care ei au biruit de-au stăpânit pre lume
Şi s-au vestitu-să supt cer, lăţându-şi al său nume[3],

arătând puterea nimicitoare a morţii nu doar pentru oameni simpli, ci şi pentru împăraţi etc., indiferent de statutul social. Avuţia nu-ţi ajută, consideră Dimitrie Cantemir: „să ştii că numai cu o feleagă de pândze învăluiţi ca cum ari fi în cămeşa de mătasă înăscuţi şi într-un săcriu aşădzaţi ca în haina cea de purpură mohorâtă îmbrăcaţi, şi în gropniţă aruncaţi, ca în

[1] M. Costin, *Viaţa lumii,* în *Opere,* orice ediţie.
[2] Cantemir*, op.cit.*, p.21.
[3] Dosoftei, *Versuri pentru Filogon*, în *Opere poetice*, Chişinău, 1989, p. 223.

BDD-A24305 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

sargiurile şi palaturile cele mari şi desfătate aşedzați, s-au dusu-sa, iară alta nemica nici în sân, nice în spate n-au rădicat cu sine să ducă", continuând: „viind dară moartea, împărăția, puterea avuția şi bogăția ce foloseşte? Căce vrăjmaşe şi cumplită iaste celor nedrepți; căci moartea colibile săracilor şi palaturile împăraților tot cu un picior calcă: şi precum s-ar dzice «Goală iaste moartea; argintul şi aurul lor nu-i va putea mântui în dziua mâniei lui Dumnădzău» şi, despărțându-se sufletul de trup, se va despărți omul de casa lui şi în mormânt va intra, despărțindu-se de duh, se va despărți de putere; de avuție şi în slăbiciune şi în sărăcie va merge, nemica dintru ale sale a rădica şi cu sine a duce va pute"[1].

În imaginea contemporanilor epocii, moartea întotdeauna goneşte orice persoană: „încă cât de sănătoşi şi de tari în fecare ceas, îndată a ne călca poate şi vârsta cea matoră şi bătrână neaşteptând"[2]. De aceea datoria oricărui era de a fi pregătit pentru momentul din urmă, pentru a nu fi surprinşi şi a putea să se înfățişeze la judecata de apoi: „Totdiauna dară, spre a nunții venire gătiți a fi ne trebuie, ca să nu, nenegătiți, apuce. Căci în ce chip ne va cuprinde, într-acel chip denaintea straşnicului şi nefățarnicului a lui Hristos giudeț a ne judeca ne va pune. De vreme dară ce vreme de viețuit ai, viețuiaşte ca cum în ceasul de moarte ai vrea să viețuieşti în ceasul morții"[3]. Deviza era următoarea:

> Mort să viețuieşti, viu îți trebuie a muri,
> Deprinde-te dară până a nu muru, a muri"[4].

Anume în această perioadă discursul religios este de o importanță deosebită, ori leitmotivul acestuia, mântuirea, îl face pe om să se gândească neîncetat la moarte, încercând să evite păcatele:

> Să vă sculați, ce-ți peri cu totul
> Nice păcătoşii din direapta
> Vor fi cu direpții să-şi ia plata,
> Că celor direpți Domnul le viade
> Toată calea din scaun ce şeade
> Şi calea paginilor cea strîmbă Va peri, şi vor cădea-n grea scîrbă;
> De-aici tot omul pre pământ tot ceas să socotească

[1] Cantemir, *op.cit*., p.27.
[2] *Idem*, p.143.
[3] *Ibidem*.
[4] *Ibidem*.

BDD-A24305 © 2007 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

Să slujască lui Dumnedzău şi bine să gândească,
Cu prinţă de-aproapelui, şi-n curată nădejde
Să se roage lui Dumnezău să scape de primejdie[1].

Moartea celor credincioşi nu determină sfârşitul lucrurilor: „deşi în mod simplu aşa se spune, că mor, căci moartea nu este decât o trecere de la hotarele acestei muritoare vieţi pământeşti pe celălalt tărâm al vieţii nemuritoare, fericite şi cereşti. Este un lucru foarte de dorit ca moartea să te găsească când eşti dedat virtuţii şi mediaţiei, lucrurilor lui Dumnezeu"[2]. Şi, utilizând citatul lui Epictet, Dimitrie Cantemir spune: „Căci dacă s-ar afla moartea zilnic înaintea ochilor tăi, nu te-ai mai gândi la cele de lut, adică la cele pământeşti, nici n-ai mai pofti cu nesocotinţă lucrurile lumeşti"[3].

Timpul din urmă era predestinat pentru cugetare şi pentru aranjarea tuturor lucrurilor pământeşti, pentru armonia lucrurilor de familie. Constantin Roset logofătul, în diata sa, concretizează: „Privigheaţi şi vă rugaţi (zice Domnul), că nu ştiţi ziua nici ceasul când va sosi. Acest ceas neştiut, această sosire fără veste ce Domnul nostru Isus Hristos ne arată că, cunoscându-l cu adevărat, au deşteptat cunoştinţa me, am simţit în sine-mi un cuget, care nu era în ceilalta vreme a vieţii mele, un cuget care-mi aduce aminte şi-mi zice ce mai aşteptu încă: iată vremea bătrâneţilor, iată ciasul al unsprezăcile au sosit şi vreme se scurtiazu şi nu mai rămâni loc de prelungire. Pentru care-milostivul Dumnezău ni-au luminat simţurile minţii mele şi mi-au dat deşteptare cugetului, ca mai înainte de săvârşirea vieţii mele din lumea aceasta de nemica şi mincinoasă să-mi aşăz la cale... pe fiii mei, ca să nu rămâie între dânşii mai pe urmă sfezi, gâlcevi şi neînvoieli, carele este cel mai de scandal şi nesuferit lucru, atât la cele sufleteşti, cât şi la cele politiceşti, când rămâne o neînvoială între fraţi, pentru că de acolo naşte zavistie, neiubire şi toate cele împotriva carile este rădăcina de unde răsari împotriva faptei cei buni"[4].

Testamentele. O sursă valoroasă în studierea atitudinilor în faţa morţii sunt testamentele. Pierre Chaunu defineşte testamentul drept act de

[1] Dosoftei, *Psaltire a sfântului proroc David,* în *Opere poetice*, *ed.cit.*, p.11.
[2] Cantemir, *op.cit.*, p.340.
[3] *Idem.*
[4] I. Marinescu, *Copii de documente din diferite arhive (1557-1853),* în „Buletinul Comisiunii istorice a României", volumul VII, Bucureşti, 1929, p.103.

BDD-A24305 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

caracterizare personală, individuală[1]. Testamentele reprezentau o adevărată oglindire a stării sufleteşti pe care o trăiau persoanele care se pregăteau să moară, căci îşi destăinuiau viziunile asupra vieţii şi morţii, încercau să aranjeze lucrurile „de suflet”[2].

În istoriografie, testamentele sunt clasificate drept ritual de pregătire pentru moarte, preludiu al ceremonialului funerar[3]. Andreea Iancu susţine că întocmirea testamentului reprezintă momentul de mare solemnitate, în care testatorul oferă spectatorilor o repetiţie generală înaintea ceremoniei de despărţire a înmormântării[4]. Structura testamentelor este, de obicei, una stereotip: preambul religios, restituirea zestrei, împărţirea bunurilor mobile şi imobile, prevederi referitoare la înmormântare, pomeniri, penalizarea prin blestem în caz de nerespectare a indicaţiilor sau în cazurile de contestare a veridicităţii documentului, semnătura testatarului şi semnăturile martorilor[5].

În Moldova, de altfel ca şi în Ţara Românească, Transilvania şi Europa[6], întocmirea testamentului era justificată prin aceleaşi argumente: omul este muritor, ceasul morţii este necunoscut, iar soarta bunurilor primite de la Dumnezeu trebuie clarificată din timp. În numeroase cazuri prima parte a testamentelor prezenta faptul că omul este muritor, este imposibil de a cunoaşte momentul morţii, testamentul este întocmit în timpul deplinătăţii facultăţilor mintale „în toată starea minţii mele”, „în toată cunoştinţa şi simţirea me”, şi dorinţa de a-şi împărţi averile vine din necesitatea de a evita neînţelegerile ce ar putea apărea. Preambulul constituie acea parte a testamentului care sesizează reprezentarea despre momentul trecerii în nefiinţă, cât şi motivaţiile. Constantin Gândul

---

[1] Pierre Chaunu, *La mort à Paris au XVI, XVII, XVIII siècles*, Paris, 1978, p.233.

[2] Serge Briffauaud, *Le Temps de la sourse. Testament et methodologie en l'Histoire des mentalites* în „Sources. Travaux historique”, nr. 11, 1987, p.16, *apud* Nicolae Mihai, *Sensilibilitatea faţă de moarte în testamentele din Oltenia premodernă şi modernă (1700-1870),* în „Caiete de antropologie istorică”, anul III, nr.1-2, ianuarie-decembrie, 2004, p.121.

[3] Ildikó Horn, *Testamentele maghiare din Transilvania premodernă*, în „Caiete de antropologie istorică”, anul III, nr.1-2, ianuarie-decembrie 2004, p.110.

[4] Andreea Iancu, *Blestemul şi binecuvântarea părinţilor (secolele al XVIII-lea – al XIX-lea)* în „Studii şi Materiale de Istorie Medie”, vol.XXI, 2003, p.68.

[5] *Idem*, p.72; Violeta Barbu, *„Sic Morienur”. Discourse upon death in Wallachia during the Ancien Regime*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1994, 1-2, Janvier-Juin, p.116; Mihai, *op.cit.*, p.124.

[6] Horn, *op.cit.*, p.111.

BDD-A24305 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

stolnicul începea diata sa în felul următor: „Cunoscând că această lume este vremelnică şi trecătoare şi nici un om fără de moarte nu iaste, şi fiindcă şi eu m-am bolnăvit de grea lungoare, şi încă aflându-mă în toată starea minții mele, am făcut această diată, ca pe urma mea să fie linişte între fii mei, fiindcă din voia lui Dumnezeu, am avut două case şi două rânduri de copii şi după cum am socotit a fi cu cale şi cu dreptate am arătat mai jos...”[1]. Ioniță Codrescu, fost medelnicer al doilea, spunea: „Deşertare deşertărilor şi toate sunt deşerti, precum zice prorocul. Trecând şi eu prin deşertăciunile lumii aceştia şi ajungând la bătrânețe, ştiind că om sînt muritoriu şi având grije morții şi a sfârşitului mieu, făcut-am această diată pentru cele ce rămân, cui şi ce am socotit să se de, cum arată mai gios”[2]. Un interes deosebit prezintă diata Ruxandei, soția lui Dimitru Carpu spătar. Testamentul are o parte introductivă deosebit de interesantă: „De vreme ce iubitorul de oameni Dumnezeu, pentru multă milostivire sa, au zidit pre strămoşul nostru Adam, după chipul şi asămănare sa, însuflețindu-l cu suflare sa ce dumnezăiască, dându-i sălăşluire frumusățile raiului şi însoțindu-i lui muiere din trupul său, blagoslovindu-i, li-au poroncit ca din tot rodul raiului să mănânce, iar de pomul cunoştinții nicum să nu să atingă, că cu moarte va muri. Iar de pizma diiavolului fiind amăgiți, sau înpărtăşit mâncării, neascultători pre sine făcându-să, şi îndată au început a stăpâni în lume moarte, care de atunce urmează la tot neamul omenescu.

Drept aceasta şi eu, nevrednica roaba lui Dumnezeu, Ruxanda, fata răposatului Lupul Gheuca stolnic, soție răposatului Dimitru Carpu spatar, viind la vârsta bătrâneților şi socotind că toate acesti lumeşti sînt vremelnice şi trecătoare, şi toate cu moarte să închei; până a nu sosi ceasul morții asupra me şi până a nu mi se lega graiul şi limba, pentru ca să nu rămâi după moartea me la neamurile mele şi-a bărbatului meu giudecăți şi pricini, cu dorire şi cu bună voie am vrut, ca printr-această diiată, să aşăz toate urmările ce să să facă după moarte me, de cei ce ca pre nişte clironomi îi las... Deci, de vreme ce nici un om ce veţuieşte în lume şi ca să nu moară nu este cu putință, gândind şi dumnealui de ceasul morții, ca unul ce au iubit pe Dumnezeu şi sufletul său, ş-au ales parte ce mai bună, ca să grijească sufleteşte, cu învoire amândurora s-au dus la mănăstire

[1] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol.VI (acte interne, 1756-1770), editate de Ioan Caproşu, Iaşi, 2004, nr. 873.
[2] *Idem*, nr. 867.

BDD-A24305 © 2007 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

Căpriana şi socotind că va fi cu păcat, fiindcă pentru pricina aceştii moşii Curlicenii mi s-au vândut moşiile de zăstri a melii, mi-au făcut danie această moşia, ca după moarte sa nimine din neamurile dumisale să nu aibă a mă supăra"[1].

Aşezarea în ordine a lucrurilor sufleteşti este prioritară în raport cu cele pământeşti. Vasile Roset hatman în testamentul său consemna: „de vreme ce port de grijă şi înpart pentru fiii miei, ostenelile mele, cu cât şi mai întâi şi mai mult mi se cade pentru ticălosul şi păcătosul mieu suflet, cu care Dumnezeul puterilor să facă milă şi să-l mântuiască"[2]. Maria Cerchezoaia, în diata sa, menţionează: „Iată că, viindu vreme de am ajuns la vârsta bătrâneţilor şi socotindu şi cele trupeşti şi cele sufleteşti, că eu cu alta n-am cu ce mă chivernisi, nici a mă griji la cele sufleteşti, fără decât rânduindu-mi din osteneala mea o păreche de case în târgul Iaşi..."[3].

De obicei, cea mai mare parte a testamentelor se elaborau în proximitatea morţii, în cazul de boală serioasă**,** pe timp de război sau ciumă. Diata monahului Veniamin Năstase din 10 mai 1767 serveşte drept exemplu de testament întocmit în timpul bolii: „cunoscând că sântu toate ale acestei lumi deşertăciuni şi ca fumul trecătoare şi aice ne aflăm ca oaspeţi şi suntem totdeauna supuşi primejdiilor vieţei acestei trecătoare şi aflându-mă şi în primejdie de boală, neştiind viaţa mea cât va să fie, am socotit pârâ sântu în starea minţii să-mi fac rânduiala mea, din cele ce mi s-au venit înpartea mea de la părinţii mei şi altele ce am orânduit să se dea la mănăstiri pentru sufletul meu, fraţilor mei şi surorilor şi nepoatelor şi altora pentru pomenirea mea, după cum arăt mai jos anume"[4]. La fel procedează şi Ioan Racoviţă: „Adecă eu, Ioan Răcoviţi, căzându la cumplită boală şi la mare slăbiciune şi-ngrozindu-mă paharul morţii, chemat-am pe sfinţia sa presfântul chir Ghidion mitropolitul la mare slăbiciune mea şi din toată datoriia mia, cui i-am fostu dator, făcut-am izvod cui cu ce am fostu dator: şi la turci, şi la moldoveni cu iscălitura mia şi a sfinţii sale, părintelui mitropolitului... "[5]. Femeile, de asemenea, indicau cauza întocmirii testamentului, cum a fost de exemplu, cel întocmit de Maria, a răposatului Ilie Cantacuzino vistiernic:

[1] *Moldova în epoca feudalismului* (în continuare MEF), vol. X, Chişinău, 2005, nr. 160.
[2] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi, ed.cit.*, nr. 768.
[3] *Idem*, nr. 41, apoi este reînnoită peste trei ani, nr. 212.
[4] *Ibidem*, nr. 776.
[5] *MEF*, vol. VIII, p.47, nr. 27.

BDD-A24305 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

„tâmplându-mi-se grea boală la anii 7255, la luna lui ghenar, şi pierzându-mi nădejde de viaţă, am chemat pre fiul nostru şi nepotul Iordache Cantacuzino, hatman”[1]. Petco, bărbier, lasă prin diată lui Petru grec şi soţiei acestuia o grădină: „Şi fiind eu la multă neputinţă şi slăbiciune, săvârşindu-se şi soţul meu împreună cu toţi, copii mei, din boala ciumei, i-am dat această danie...”[2].

O atenţie deosebită se acordă ceremonialului îngropării. În contextul unei judecăţi, se aminteşte: „şi după Enachi polcovnicu rămânând giupâneasa, dumneaei Catrina polcovniciţa, la moartea ei, i s-au dat danie dumnealui vel logofăt să o grijească cu toate cele ce sânt obicinuite a legei creştineştineşti...”[3]. În unele testamente sunt date indicaţii privitor la locul îngropării. Stolnicul Gândul Constantin indica: „şi să aibă a mă griji şi pe mine cu cele trebuincioase pentru îngroparea mea; de se va întâmpla severşirea mea la ţară, la ţară să mă îngroape, fiind biserica strămoşască...”[4]. Veniamin Năstase, monah, stabileşte drept loc de „odihnă vecinică” mănăstirea Sfântul Sava: „la Sfântul Sava, unde m-or îngropa”[5]. În acelaşi an monahul se stinge din viaţă, căci Ştefan postelnicul postelnicul şi sora sa Maria, într-o mărturie referitor la dăruire a dughenii, amintesc: „fratele nostru, Veniamin monahul, la moartea lui, lăsându-i cu diiata ca să se îngroape oasele lui la Svânta mănăstire Sfetii Sava din Ieşi, unde şi moşii şi părinţii noştri sânt îngropaţi şi prin diata ce-au făcut dat-au fratile nostru şi am închinat pentru sufletul lui şi a părinţilor această dugheană”[6].

Testatarii sunt foarte migăloşi în privinţa stabilirii serviciilor postfunerare, alocările de bani, bunuri etc. Monahul Veniamin Năstase stabileşte o listă detaliată a darurilor şi cheltuielilor: „să se ferice o cruce şi să se dea la Sfântul Sava, unde m-or îngropa. ... 150 lei la îngroparea mea, 10 lei la grija de trei zile, 10 lei la grija de 9 zile, 20 lei la grija de 20 zile, 50 lei la grija de 40 zile, 50 lei la grija de jumătate de an, 100 lei la grija de un an şi 100 lei la 10 serindare, însă 4 serindare la Sfeti Sav, 1 la îngropare, 1 la 40 zile, 1 la pol an şi 1 la un an, şi un sărindar la Mitropolie şi 1 la Golia, şi 1 la biserica din Talpalari, şi 1 la Biserica Banului, şi 1 la

[1] *Idem*, p.202, nr. 163.
[2] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, *ed.cit.*, nr. 214.
[3] *Idem*, nr. 34.
[4] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, *ed.cit.*, nr. 873.
[5] *Idem*, nr. 776.
[6] *Ibidem*.

BDD-A24305 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

Prapadoamna Paraschiva, şi 1 la sat la Voineşt”[1]. Documentul este interesant şi prin faptul că prezintă comemorarea celor răposaţi la 3, 9, 20, 40 zile, jumătate de an şi un an, cât şi mulţimea sărindarelor. Ruxanda, prin diată, stabilea: „Iar 500 lei, adică cinci sute lei, să-mi fie pentru chiverniseala vieţii; iar giumătate moşie, cu tot cuprinsul ei, după cum arată zapisul ce i-am dat, fiindcă am cunoscut-o că va fi osirduitoare a pomeni sufletile răposaţillor părinţi a bărbatului meu şi sufletile noastre, şi a purta griji de toate creştineştile orânduele, i-am făcut danie şi o am dăruit, ca să-i fie moşie vecinică stătătoare”[2].

Testamentele introduceau claritate în împărţirea averii, permiteau aprecierea bunurilor. De asemenea, precizau sumele datoriilor şi cui urmau a fi întoarse. Ruxanda, prin testament, indica: „Şi deosăbit de toate aceste, după moartea sa, s-au mai aflat dator pe la turci cu sumă de bani, cari eu toate aceli datorii, vânzind şi a trie moşie, anumi Rusăştii, în Botna, dumisali banului Darie Donici, şi vitile casii mele şi am plătiti toati aceli datorii, după cum arată zapisile ce li-am scos, cari sint la mâna me.

Drept aceasta, fiindcă această moşie Curlicenii îmi este danie, mai mult pentru zăstrili mele, ca o singură clironoamă, am socotit că fiind lipsită de ale vieţii trebuincioasă cheltueli, şi ca după moarte me să-mi las clironomi lucrurilor meli, am vrut şi am vândut această giumătate moşie Curlicenii nepoatei meli de soră, Irinii, fata răpostului Ioniţii Ruset, drept 700 lei, adică şapte sute lei, pentru ca să pot plăti şi 200 lei, adică două sute lei, ce am fost luat mai înainte în datorie... Deosebit arăt, că având eu un sălaş de ţigani la soru-me Vitoriana, cu zapis ce am, făcut de dumneei, care ţigani se numeşte Ştefan Puiul, cu toată casa lui, aceştie îi fac danie surorii meli Vitorienii, soţia dumisali pah(arnic) Iani, ca să-i fie robi nestrămutaţi”[3].

Părinţii lăsau averile nu numai copiilor de sânge, dar şi celor înfiaţi: „Iar pentru altă parte de moşie, ci este de ceia parte de Bâc, anumi Găgeştii, şi o parte din moşie Volosănii, din ţinut Lăpuşnii, cum şi un iaz, ci este din sus de moşiia Curlicenii, şi un sălaş de ţigani, anumit Savin cu trii feti a lui, anumi Panaghie, Ştefan şi Marie, cum şi casa cu toate acareturile ce au, le afierosăscu aceste toate lui Constandin, ce l-am crescut de copil mic, ca pe unul ci este din niamul meu, şi l-am făcut ficior de

[1] *Ibidem*.
[2] *MEF*, vol. X, nr. 160.
[3] *Ibidem*.

BDD-A24305 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

suflet, carile, la toate neputinţile şi greutăţile mele ce am avut, mi-au fost părtaş, şi toate aceste, cum şi vitile casii, el li-au agonisit cu munca pământului şi osteneli, cu siminţă ce au avut. Şi i-am dat şi toate scrisorile de părţile de moşii arătate şi scrisorile de ţigani, ca să fie însuşi clironomi şi stăpân piste toate, ca să aibă a mă pomeni după moarte me înpreună cu nepoata Irina, şi să facă prinoasă şi rugăciuni pentru sufletile părinţilor răposaţi ai bărbatului meu şi ale noastre. Iar pentru alţi ţigani, ce mai sint răzleţi din ţiganii ce sint din zăstre me, aciia dizbătându-i şi aducându-i la locul lor, să aibă ai înpărţi toţi ciilanţi nepoţi, ce nu li s-au făcut nici o parte, iar la altă nimică să nu să amestice, nici să strîce această danie. Iar pentru casa, ce am pe această moşie făcută de Constandin, vrând nepoată-me, ca să de această moşie zăstre vreunii fete a dumisale, să nu fie volnică a-l scoate din casă dar învoindu-să între dânşii sau să-i facă altă casă şi să să mute pe moşia sa, sau să i-o plătească, atunce în voea lui să fie..."[1] .

Aparte se indicau copii din căsătoriile anterioare şi li se lăsau donaţii şi aparte cei din căsătoria prezentă, aparte soţia. Un Gavril lasă testament prin care indică ce se cuvine fiicei din prima căsătorie: „Adică eu, Gavril, făcut-am diiată a me la mâna soţului meu Saftii, precum să se ştie că înaitea morţii mele tâmplându-se o copilă cu alt soţ al meu, fată a Jămirului, am lăsat cu limbă de moarte o dugheană în Târgul de Sus ot Hagioi, şi anume ce de Sus, şi doi bani pentru zestre ei aşijdere şi soţului meu Saftii o dugheană cu casă din dos am lăsat cu limbă de moarte , să fie a ei împreună cu a unei copile; aşijdere... o cergă şi doă cămeşi cu hir sânt a copilei cei mari..." [2].

Boierii lăsau prin testament în scopuri caritabile donaţii pentru „mântuirea sufletului"[3]. Prin aceste donaţii erau susţinute spitalele, săracii, orfanii, văduvele. În dependenţă de indicaţie era felul şi diversitatea sprijinului: cereale, animale, bani, îmbrăcăminte etc. Acest gest avea menirea de a asigura o trecere mai uşoară în lumea de dincolo. Vasile Roset hatman, la 27 februarie 1767, prin diată, indica: „Rânduit-am şi pentru parte sufletului miei cele ce am socotit să se de la spitalul şi la Sfeti Spiridon, şi le-am dat, şi să fie date: satul Cusrosi, înpreună şi cu alte patru sate ce sânt alăturate, cu heleşteu gata, cu mori gata, cu mori gata, după moarte me îndată să rămâie supt stăpânire mănăstirii. Rânduit-am şi o

[1] *Ibidem*.
[2] *Ibidem*, nr. 153.
[3] Horn, *op.cit.*, p.115.

BDD-A24305 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

samă de ţigani care s-or arăta, anume: ceata căldărarilor cu Vasile judele şi cu tot neamul lor, şi un Buză ţîgan cu toată oarda lui, măcar că pe acel Buză ţîganul, cu pricina cuscriilor, l-au tot stăpânit hatmanul Razu, dar să fie a Sfântului Spiridon; ceata lui coroierilor, cu jude cu tot, să fie iarăşi a spitalului şi a Sfântului Spiridon; ceata lui Coman judele şi cu toată oarda lui iarăşi să fie a spitalului şi a Sfântului Spiridon... Şi scrisori, ispisoace, câte sânt pe ţigani, ce am rânduit la Sfeti Spiridon, să să de toate la părintele vlădică şi la vechilii mănăstirii, ca să nu se răsaie vreo scrisoare.

Viile de la Copou, care am rânduit tot la Sfeti Spiridon, să fie a lui Sfeti Spiridon, cu toată livada câtă iaste în îngrăditura viei. Mai rânduit-am la Sfeti Spiridon o crâşmă ce o am în Târgul Făinii, ce am cumpărat-o de la banul Negel în opt sute de lei, cu dugheană şi cu furnu, după cum arată zapisul. Mai rânduit-am la Sfeti Spiridon o crâşmă în Surlărie, care am făcut-o eu, şi cu tot locul ce are pentru dugheană, să fie a lui Sfeti Spiridon”[1]. Pentru săraci: „din toată pâine pe jumătate să se de la săraci... Numai întâi şi întâi să să scoată cele ce rânduiesc să se de pomană la seraci şi la oamenii casii pentru sufletul mieu, că, de vreme ce port de grijă şi înpart pentru fiii miei, ostenelile mele, cu cât şi mai întâi şi mai mult mi se cade pentru ticălosul şi păcătosul mieu suflet, cu care Dumnezeul puterilor să facă milă şi să-l mântuiască. Şi rânduiesc doăzeci vaci cu viţei să se dea la seraci, şi nu un rând de strai să-l socotească cu haină, ce fieştecare rând să-l socotească deplin, păr-la cămeşi, şi aşe să înplinească pe la seraci doăzeci şi patru de rânduri”[2]. Hainele testarului erau, de asemenea, împărţite: „iară celelalte straie, toate din cele mai bine, să daţi feciorii de boieri săraci; iară celelate straie , câte am, toate, să le daţi la slugile mele, care mă slujesc, la fieştecare după cum m-au slujit, şi să le daţi şi bani, după izvodul ce am iscălit de mini”[3].

Bunuri se mai lăsau bisericilor, mănăstirilor, Mitropoliei cu scopul de a primi mântuirea sufletului. Pomenitul Vasile Roset desemnează a lăsa: „la Prapadoamna Parascheva şasăzeci merţă grâu pe an, însă 30 merţă să daţi de grâu ce s-a lua de pe moşiile din olatul tatarilor, Scroafa şi Ursoaie, şi 30 merţă să daţi din grâul de la Jîjîie; însă 30 de merţă să le daţi la Sfeti Gheorghie şi 30 merţă să le daţi la Sfeti Dimitrie”[4].

[1] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, *ed.cit.*, nr. 768.
[2] *Idem.*
[3] *Ibidem*.
[4] *Ibidem.*

BDD-A24305 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

De asemenea, în bisericile în care era ctitor: „cinzăci de lei la Sfeti Theodor, să facă cinci sărindare, cinzăci de lei la Curălariu, douăzeci de lei la 40 de Mucenici, doăzeci de lei la Vulpe, doăzeci de lei la Lunca Bârnovei, la biserica pe care am făcut-o eu, treizăci la Prapadoamna Paraschiva, la Doljăşti Sus de cinzăci lei, la Sfeti Nicolae de la Ocnă să se de cinzăci de lei, şi la celelate biserici pe la care sânt ctitor: la Fântânele, la Obrejăşti, la Luncani, la Ţuşcani, la Mărgineni, la Şerbeşti, la Jîjîie, pe la fieştecare cât îţi socoti să le daţi... Şi să mai daţi la Prapadoamna Paraschiva şasă vaci cu viţăi şi şaizăci de stupi”[1].

În testamentul lui Vasile Roset întâlnim un moment interesant - sfaturi şi indicaţii pentru copii şi pentru soţie: „În toată vremea milostenie şi frica lui Dumnezeu să nusă lipsească, că aceasta iaste înţălepciune”, „Şi iarăşi îţi zic ţie Lascărache şi Ilie: cu Safta, muma voastră, să trăiţi cu învoială, ca cu un părimte, şi ţie, Safto, îţi poruncesc să-i iubeşti ca pre fii tăi întru toată dreptate şi niciodată să nu fie volnică a te mărita, măcar că sânt încredinţat că niciodată în capul tău minte sau părere ca aceea n-a veni; iară, de s-a tâmpla vre-o nebunie ca aceea să-ţi vie, să aibi a pierde toate părţile ce ţi s-au venit de la mine, după poronca sfintii pravili, ce zice că femeia ce n-a cinsti parte bărbatului, ce dintâi cununie, şi de să va mărita cu de al doilea, să-şi piarză toată partea ei ce vine de la bărbatul ei”[2].

Demnă de atenţie este diata alcătuită de soţi împreună. Drept exemplu serveşte Diata lui Andrei cantaragiu şi a soţiei sale, Măriuţa, pentru „fiiastrul” lor Gavril, din 5 mai 1770: „Adică eu, Andrei cantaragiu, împreună cu soţul meu, Măriuţa, adeverim cu această scrisoare a noastră precum să se ştie, cât am trăit împreună, ficiori din trupul nostru n-am avut şi am luat copil mic de ţâţă pe Gavriil neavând părinţi, pe care, avându-l ficior de suflet, l-am crescut până s-a făcut vârsta şi l-am însurat după lege şi după datorie părinţască. Şi de când s-au ridicat şi până acum la vremea noastră de neputinţă ne-au ţinut şi ne-au chivernisit cu agonisita lui. Pentru aceasta, cunoscând acum că s-au apropiat şi sfârşitul, am socotit, ca nişte oameni ce-am trăit şi cunoscând multă facere de bine şi grijă dispre Gavril, şi o casă... după moartea noastră să o stăpânească.”[3]

[1] *Ibidem*.
[2] *Ibidem*.
[3] *Ibidem*, nr. 872.

BDD-A24305 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

Pentru a apăra rudele împroprietărite testatarii invocau blesteme. Ruxanda utilizează următorul exemplu: „Iar carii din rudeniile bărbatului meu, sau din rudeniile mele ar strica aceasta diiată a me, să fie blestemat de Domnul Isus Hristos şi de Precurata sa maică, şi de toţi sfinţii părinţi, ce s-au adunat la şapte soboară, de vremi că eu cu toată pofta me o am făcut, fiind în fire”[1]. Bălaşa spune: „Şi nimeni din neamul ce să va alege în urma noastră să nu cutează a strâca această puţină danie a noastră, ce mai vârtos s-o întărească pentru a lor vecinică pomenire, iar care s-a ispiti ca să dizrădăcineză această danie a noastră de la acel svântu lăcaşu, să fie blăstămatu şi neiertatu de noi şi de Domnul Dumnezeu şi de Preprecurata Maica Svinţii sale şi de toţi Svinţii Părinţi şi Mucenici şi svintele liturghii ce să slujesc într-acest sfântu lăcaş să-i ste împotrivă la giudeţu staşnicu, şi în toată viiaţa lui procopsală să nu vază, şi în toată viaţa lui procopsală să nu vază, şi să aibă parte cu Iuda şi procletul Arie, fierul, pietrile să putrezească, iar trupul lui să ste întregu în veci”[2].

Ipostazele morţii. J. Soulier menţionează că moartea confundă în acelaşi cuvânt trei componente distincte: agonia, momentul de ireversibilitate şi totul ce este dincolo de moarte. Agonia, adică trecerea spre moarte este etapa cea mai temută şi, fără îndoială, cea mai mare încercare pentru cel în cauză şi pentru apropiaţii săi[3].

De frica în faţa morţii omul medieval credea că putea să scape doar cu ajutorul predicilor religioase, în care se afirma că moartea este doar o trecere dintr-o lume plină de zbucium şi durere, în alta fericită, unde cei care au suferit vor obţine o linişte sufletească. Credinţa că prin daruri făcute bisericilor şi mănăstirilor li se vor ierta păcatele şi astfel vor nimeri în rai, îi făcea pe oameni să dăruiască sate, mori, vaduri, case ş.a. Exemple în acest sens sunt numeroase, vom menţiona doar câteva. Astfel, călugăriţa Dorofteia la 8 iulie 1676 dăruieşte episcopiei Huşi 3 dugheni în târgul Chişinăului: „Pentru sufletul meu şi pentru sufletul feciorului meu Toader”[4]. La 5 decembrie 1758 Bălaşa visterniceasa, soţia răposatului Aristarho vistiernic, dăruieşte mănăstirii Danco un ţigan fierar:

[1] *MEF*, vol.X, nr. 160.
[2] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, *ed.cit.* , nr. 173.
[3] J. Soulier, *Enigma vieţii*, Bucureşti, 1939, p. 4.
[4] *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei (publ. Sava A.),* Bucureşti, 1937, p. 131.

BDD-A24305 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

„Cunoscându că lumea aceasta este deşertarea deşertărilor şi nime întrânsa nu va să petreacă în veci ce va să se mute dint-acestu vacu la altu vacu, unde am mersu moşii şi strămoşii noştri, pentru aceasta, socotit-am că esti de mare folos şi a pomeni vecinică pentru sufletul răposatului dumisale Aristarho vistiernic şi a pomenirii noastre, căutat-am dintra ai noştri drepți şerbi țigani şi am dat pe Lupul țigan ferar, ficiorul lui Postolachi Căputatul, țiganul nostru, şi cu țiganca lui... ”[1].

Printre marile stihii aducătoare de moarte sunt şi cutremurele, războaiele, ocupațiile militare, ciuma. Toate acestea împreună întregeau în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea imaginea unei vieți aflate continuu sub amenințarea morții, făcând din aceasta o componentă obişnuită a spectacolului cotidian[2].

Erau şi alte ipostaze ale morții. Printre ele putem aminti spectacolul execuțiilor publice, urmat de expunerea corpului defunct, ceea ce constituia, în fond, pedagogia punitiva medievală[3] în general. Pentru acestea erau alese locuri de aglomerare publică, pentru ca impresia asupra publicului spectator să fie cât mai puternică. Astfel, într-un document din 1676, se menționează: „aşijderea şi trupurile celor pieriți care pier aici în târg în Iaşi la locul de perzanie pentru vina sa, cu porunca domnului trupurile acestora, 2 zile străjuiesc şi a treia zi în îngroapă..., iar celor care li se vor tăia capetele la locul pierzaniei 3 zile să stea”[4]. De îngroparea celor executați, cât şi a morților săraci şi a „streinilor ce mor în târg, pre ulițe şi pe supt garduri prin gunoaie” aveau grijă cioclii, care „pre toți îi strâng şi-i grijesc şi-i îngroapă precum se cade”[5]. Cioclii îi duceau la biserică şi din „mila creştinilor celor îndurători cheltuiesc de acoperă oasele cu *pânza şi* plătesc preoților de-i astrucă, gropile cu mâinile sale le sapă”[6].

Cremoniile înmormântării. Pentru Principatul Moldovei este specific faptul că ceremonialul înmormântării se prezenta ca un amalgam de practici creştin-ortodoxe şi de vechi tradiții, făcându-ne să ne amintim de

[1] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, *ed.cit.*, nr. 173.
[2] Lemny, *op.cit.,* p. 123.
[3] *Idem.*
[4] *Condica lui Mavrocordat*, vol. 3, p. 139-147, Nr. 1363.
[5] *Idem.*
[6] *Ibidem.*

BDD-A24305 © 2007 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

obiceiurile romane (închiderea ochilor mortului, spălarea corpului, îmbrăcarea în hainele cele mai frumoase)[1].

Înmormântarea la români se făcea după 2-3 zile, cu următoarea motivație expusă de Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei*: „Trupul mortului nu se îngroapă chiar în ziua cea dintâi, ci se aşteaptă până la o a treia zi, ca nu cumva să se socotească mort un bolnav căzut numai în nesimțire şi să se îngroape de vii”[2].

Conform obiceiului, îndată ce o persoană deceda, era spălată cu apă caldă şi îmbrăcată în hainele cele mai noi şi cele mai bune pe care le-a avut, fapt consemnat atât de Dimitrie Cantemir[3], cât şi de călătorul italian Giovani Măria Ausilia, care în 1745 vizitează Moldova: „pe morți obişnuesc să-i îngroape în hainele cele mai bune şi cuviincioase, în credință că aşa trebuie să se înfățişeze aceştia înaintea lui Dumnezeu”[4]. Aceste obiceiuri se păstrează şi astăzi[5], dacă era vorba de domn, „atunci în tot acest acest timp el este expus sub un baldachin cu trei stâlpi, înconjurat de scaune, pe un pat de paradă, cu multe lunari, alături de care se află o masă având pe ea multe psaltiri. Preoții vin să spună rugăciuni, iar boierii stau de veghe ziua şi noaptea, se serveşte masa cu carne şi peşte. Dregătorii domnului servesc ca şi cum ar fi domnul în viață”[6].

Moartea, ca şi viața, nu este un fenomen individual[7]. Ca şi altă trecere, dintr-o stare de viață în alta, ea este definită de un anumit ceremonial mai mult sau mai puțin oficial, sensul de bază al căruia rezida în scenele ultimului adio şi a doliului.

Ritualurile îndeplinite în camera unde se afla muribundul şi apoi după îngropare vin să demonstreze că viața omului nu este o soartă individuala, ci o verigă în lanțul întregii societăți. Astfel, conform lui

---

[1] Obiceiurile şi riturile funerare au fost surprinse de etnologi în trei etape principale: despărțirea de cei vii, pregătirea trecerii de la o formă de existență la alta, integrarea în lumea celor „de dincolo”. În decursul acestor etape riturile erau însoțite de o gamă de obiecte cu valoare simbolică. Primul moment îl constituie spălarea cu apă neîncepută, drept mijloc de purificare rituală, în care se adaugă flori aromatice (*Dicționar de simboluri*, p.108; Lemny, *op. cit*., p. 127).

[2] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei,* Chişinău, 1992, p. 134.

[3] *Idem.*

[4] *Călătorii Străini despre Țările Romane* (în continuare *CSȚR*), vol. IX, p. 135.

[5] I. Vlăduțiu, *Etnografia românească,* Bucureşti, 1973, p.406-409; V. Butură, *Etnografia poporului român,* Cluj-Napoca, 1978, p. 113.

[6] *CSȚR*, vol. 5, p. 266.

[7] Aries, *op.cit.,* p. 496.

BDD-A24305 © 2007 Editura Universității din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

Dimitrie Cantemir, vecinii se adunau când auzeau clopotele şi îşi arătau întristarea faţă rudele de sânge care stăteau în jurul mortului. În ziua predestinată pentru îngropăciune, toţi vecinii se adunau şi-l petreceau pe mort[1]. Înmormântarea domnilor şi a unor boieri şi participarea spectatorilor se evidenţiau prin alaiul organizat, ca şi acela care îl însoţea pe domn când se ducea undeva[2]. Vestea morţii era anunţată de clopotele tuturor bisericilor. Moartea unei rude domneşti aducea deschiderea mai a tuturor închisorilor, o iertare în masă a vinovaţilor pentru mântuirea sufletului celui răposat[3]. Cel ce se îngropa era însoţit de un cortegiu de seimeni, dărăbanţi, cazaci ce merg înaintea mulţimii. Trupul zăcea într-un sicriu descoperit pe care-l înconjoară rudele, boierii de aceeaşi treaptă[4]. Mortul stătea fără giulgiu, cu faţa descoperită şi pe piept cu o icoană. Dacă era dregător, atunci semnele dregătoriei: o sabie cu vârful în sus sînt duse înaintea mulţimii, a luptătorului şi sfetnicilor. Mortul era bocit de ţigănci bocitoare[5]. bocitoare[5].

Expresia durerii are o semnificaţie deosebită în limbajul bocitoarelor. În caz că femeile rude nu „au deloc dorinţa de a boci şi a-şi smulge părul”, atunci se tocmeau bocitoare şi se foloseau mijloace de întristare pentru a-şi trezi durerea înşirând frumoasele însuşiri ale mortului”[6]. Aceasta se repeta de câte ori venea câte un prieten al mortului[7]. mortului[7]. Obiceiul de a plânge mortul era frecvent în rândul populaţiei şi este întâlnit des în testamente, de exemplu, în testamentul lui Dumitraşco, din 1699, care roagă să fie bocit cu lăutari sau cu femei[8], sau să nu fie bociţi bociţi cu „alăutari sau cu femei”[9].

Poporul simplu îşi manifesta jalea umblând cu capetele descoperite.

Dacă oamenii de rând erau înmormântaţi simplu, conform ritualurilor, atunci înmormântarea domnului era o întreagă ceremonie. După rânduiala de la mitropolie, era rostit „Cuvânt de îngropăciune”[10], apoi, în

[1] Cantemir, *Descrierea....*, p. 134.
[2] *Idem*.
[3] N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, Bucureşti, 1992, p. 124.
[4] *Idem.*
[5] *Ibidem.*
[6] *CSŢR*, vol. 5, p.267.
[7] *Idem*.
[8] *Documente bârlădene*, publ. de I. Antonovici, vol. II. Bârlad, 1912, p. 288.
[9] *Idem.*
[10] Cantemir, *Descrierea...*, p. 100.

BDD-A24305 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

semn de cinstire a domnului, toţi arhireii, stareţii, boierii îi sărutau mâna şi crucea pe care o ţinea. Domnitorii erau pomeniţi şi la diferite aniversări, rostindu-se cuvânt de pomenire. Astfel, în 1770, Vartolomeiu Măzăreanu rosteşte un cuvânt de îngropăciune bătrânului Ştefan Voievod, în care spune că „omul ca iarba, iar zilele lui ca floarea câmpului", apoi că „pentru fiii legii cei plăcuţi lui Dumnezeu nu este moarte, pentru cei fără de lege când nemilostiva moarte curma zilele lor se cade a-i plânge şi cu amar a-i târgui"[1]. Pentru toţi ceilalţi clipa ultimului adio era atunci când cele mai apropiate rude ale mortului îi sărută faţa şi mâinile, ceilalţi - numai mâna[2].

Călătorul G. Ausilia, descriind un obicei la moldoveni, subliniază că unii încearcă să pună în mâna mortului vreo monedă atunci când îl pun în groapă, pentru ca să-şi plătească trecerea cu această monedă[3]. În folclorul românesc este prezent motivul banului care se pune în mâna mortului: „te-i răscumpăra cu nouă crăitari, La vameşi tâlhari..."[4]

Moartea era nu doar o trăire personală şi intimă, ci şi un fenomen social, arătând că şi în faţa morţii nu erau toţi egali. Înmormântările şi parastasele erau mereu un semn al rangului social, al puterii sociale sau al subminării sociale, o caracteristică a bogăţiei şi sărăciei. Şi dacă un boier era înmormântat cu un fast deosebit, atunci cei săraci erau înmormântaţi mai ieftin şi mai simplu. Însă, pentru săraci, moartea mai prezintă şi momentul de schimbare radicală: sfârşitul suferinţelor pământeşti, încercând să celebreze sfârşitul unei vieţi sărace cât mai pompos, de multe ori cheltuiala de înmormântare acoperea toată proprietatea rămasă.

Izvodul de cheltuieli, făcut la înmormântarea boierului Toader Sturza, vel jitnicer, arată că familia sa a cheltuit numai pâine, 1300 bucăţi, 3 ialoviţe, 10 berbeci ş.a.:

„- 40 bezmeni ceară - l atlaz la năsilie

---

[1] Nicolae Iorga, *Cuvântări de înmormântare şi pomenire (din veacul al XVI-lea până la 1850),*
Vălenii de Munte, 1909, p. 25.
[2] *CSŢR*, vol. V, p. 266.
[3] *CSŢR*, vol. IX, p. 315.
[4] *Istoria literaturii româneşti*, vol.I, Bucureşti, 1964, p.50. Anticii au considerat moneda ca obiect cu însuşiri: la greci moneda purta în mod obligatoriu imaginea considerată sacră a divinităţii sau alte reprezentări sacre (animale, plante etc.). În lumea antică romană moneda avea semnificaţie mistică. Mai detaliat despre evoluţia monedei ca ofrandă, vezi Oltea Dudău, *Moneda ca ofrandă,* în *Istorie şi tradiţie în spaţiu românesc. Culegere de studii*, Sibiu, 1996, p.50-57.

BDD-A24305 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

- 1300 pani, 10 lei - postav de îmbrăcat săcreiu, ţinte de îmbrăcat săcreiu
- 3 ial(ovițe) - 4 potronic, 4 scânduri
- 3 lei peşte - 15 lei la egumeni, la preoți
- 2 merți păsat - 2 ughi la ciocli
- 50 vedre vin - 2 lucrul făcliilor
- 12 lei cheltuieli mărunte - 2 lei boj... de...
- ceapă, ciuperci - 6 lei 8 năfrămi
- 10 care lemne - 130 lei: 5 coți atlaz albu, mătasă
- 4 saci făină - teste poleiată albă
- l covor vlădicăi - teste poleiată galbenă
- l năframă - 10 lei de bacal"[1] .

Documentul prezintă interes prin faptul că descrie obiceiul de a îmbrăca sicriul anume cu postav, care era bătut cu ţinte, iar la năsălie se punea atlaz. Pentru slujbă, vlădicăi i se dădea un covor şi o năframă, iar la egumeni şi preoți - câte 15 lei. Tot aici se menționează un obicei păstrat şi astăzi în Moldova, de a polei cu testea albă şi galbenă smochinele şi alte poame şi fructe care se puneau în anumite beţişoare (pomul - n.n.), care se înfigeau în colaci, numiți în popor *capete*[2].

Pomul, de obicei, este făcut dintr-o creangă verde a unui pom roditor şi se împodobeşte pe timp de vară cu fructe proaspete, iar pe timp de iarnă cu fructe uscate şi zaharicale[3]. Uneori, după cum este menționat şi în actul de mai sus, se ciopleau nişte beţişoare din brad în care se înfingeau smochinele şi stafidele una lângă alta. Pomul care se pune la mort serveşte sufletului ca o scară pe care se suie de pe pământ până la Dumnezeu în cer[4]. De credințele românilor ţine şi faptul că pomul, care se duce înaintea mortului, mai este numit şi *pomul raiului*. Acolo el stă veşnic verde încărcat de toate bunătățile, în aşa fel încât sufletul, uitându-se la dânsul şi la fructele frumoase şi galbene (după cum se vede mai sus, fiind poleite alb

[1] *Documente bârlădene, ed.cit.*, p. 169; nr. CV, izvod de cheltuieli făcute la înmormântarea boieriului Toader Sturza vel jicnicer, la 1740.
[2] *Idem* .
[3] S.Fl.Marian, *Înmormântarea la români*, Bucureşti, 2000.
[4] *Idem.*

BDD-A24305 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

sau galben - n.n.), e întotdeauna sătul şi nicicând nu flămânzeşte[1]. La umbra acestui pom verde, conform credinţelor, cel răposat se poate odihni şi răcori. S. Fl. Marian concretizează că pomul era întruchiparea: pomului vieţii; trecerii din lumea pământească în cea veşnică; umbrirea şi recrearea sufletului; raiului[2].

În ceremoniile de înmormântare cel mai des este folosit colacul, care, privit din punctul de vedere al despărţirii de cel „plecat în lumea de apoi", a fost împărţit de Ofelia Văduva în câteva categorii: colacii oferiţi pentru sufletele neplecate (până la 40 zile), colacii pentru sufletele plecate, dar neintegrate în lumea cealaltă (până la şapte ani), colaci pentru sufletele plecate şi integrate, colaci pentru sufletele revenite la sărbători calendaristice (Paşte, Crăciun)[3]. Cel mai mare număr de colaci se oferă în timpul ceremoniei înmormântării. Aceşti colaci de asemenea sunt grupaţi în funcţie de destinaţia lor: pentru biserică, pentru cei ce îndeplinesc funcţii în cadrul ceremoniei, pentru participanţi, pentru obiectele de recuzită ceremonială religioasă(cruce, sfeşnic, prapor), sau recuzită rituală – pomana[4].

„Capetele" sau colacii mortului au conotaţii religioase şi simbolice, cu trimitere la mentalitatea tradiţională şi ideile filozofice populare, cum ar fi legătura între viaţă şi moarte, între om şi divinitate, între viaţă pământească şi viaţa de dincolo. Colacii daţi sunt oferiţi drept răsplată preotului şi celor ce au adus servicii în cadrul ceremoniilor religioase. Denumirea „capete" sugerează un sens sacrificial[5]. Colacii de împărţit sunt oferiţi participanţilor la uşa bisericii, la răscruci, la masa de pomană. Variantele de modelare a colacilor, timpul şi spaţiul oferirii lor au la bază credinţa în renaştere prin moarte[6]. În contextul înmormântării, colacul semnifică triumful vieţii asupra morţii prin ideea continuării existenţei sub

[1] Semnificaţia pomului era simbol al ciclului biologic: naştere – rodire – moarte - reînviere şi reflectă viaţa omului şi renaşterea lui în altă formă (M. Bocşe, *Veşmântul - punte şi dar de pomenire în riturile funerare româneşti din Transilvania,* în *Istorie şi tradiţie în spaţiu românesc. Culegere de studii*, Sibiu, 1996, p.90-107).
[2] Marian, *op.cit.*
[3] Ofelia Văduva, *Magia darului*, Bucureşti, 1997, p.70.
[4] *Idem*.
[5] *Ibidem.*
[6] *Ibidem.*

BDD-A24305 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

o altă formă. Forma şi decorul simbolizează uşurarea trecerii celui mort în altă lume şi depăşirea momentului de criză a celor rămaşi în viaţă[1].

În obiceiurile populare româneşti, la Crăciun, de Paşte sau în zilele de comemorare a morţilor, pâinea este oferită drept ofrandă. De sărbătorile cele mari, ca Pastele, Crăciunul şi, mai ales, în Ziua morţilor, când se fac pomenirile la cimitirele, cine avea o oarecare stare pune o pâine şi o monedă mică cu o lumânare aprinsă[2].

Locul veşnic. Procesiunea înmormântării fiind pornită din locuinţa celui decedat, se termină în locul odihnei veşnice, care era pentru familia domnitoare, marii boieri şi reprezentanţii clerului la adăpostul bisericilor, iar pentru marea majoritate a populaţiei se găsea în cimitirele din preajma bisericilor. Răposaţii erau îngropaţi într-un sicriu de lemn[3] în ograda bisericii sau în cimitire, care, de cele mai multe ori, erau închise cu vreo împrejmuire[4]. Călătorilor străini li se păreau ciudate ritualurile de înmormântare: „Ei îşi aduc morţii la groapă cu bocete deznădăjduite; îndată ce popii au terminat ritualul, mortul e coborât în groapă; în clipa aceasta, prietenii mortului şi rudele sale scot strigăte înfiorătoare. Ei îi amintesc mortului de prietenii şi părinţii lui, de copii, de vite, de casă şi de cei din casă şi îl întreabă de ce i-a părăsit. Cum nu primeşte nici un răspuns, se umple groapa şi se pune la cap o cruce şi o piatră mare, pentru ca să nu se schimbe în moroi. Se varsă vin pe mormânt şi se arde tămâie de jur împrejur pentru a alunga duhurile rele şi vrăjitoarele...”[5].

Cimitirul era un loc venerat şi aproape sacru, unde oamenii mergeau cu teamă şi medita asupra morţii, a judecăţii de apoi şi a învierii. Şi dacă, pentru Occident, la nivelul sensibilităţii, cimitirele urmau să indice o distincţie netă între cei vii şi cei morţi, atunci societatea românească a ignorat o atare distincţie, considerând cimitirul un loc public, unde oamenii se adună după slujbe şi în zile de sărbători pentru a-i pomeni pe cei răposaţi[6]. Cimitirele devenisera locuri publice animate, deseori în

[1] *Ibidem*.
[2] *CSŢR*, vol. IX, p. 353.
[3] N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, p. 124.
[4] *CSŢR*, volX, p.353.
[5] *Idem*.
[6] Lemny, *op.cit*., p. 130.

BDD-A24305 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

vecinătate se târguia şi apăreau conflicte, preoţii cerând ajutor, încercând să interzică orice activitate.

Deasupra mormântului se punea o cruce de lemn sau de piatră, uneori cu o inscripţie dedicată răposatului. Pentru începutul secolului al XVII-lea vom semnala lespedea funerară a lui Grigorcea (1600), din pronaosul mănăstirii Voroneţ, cu motiv floral în câmpul central, şi lespedea lui Ieremia Movilă (1606) din camera mormintelor de la Sucevița, cu motiv vegetal-floral complicat, care susține o stemă a țării, sub care se plasează, închise într-un cerc, armele familiei Movileştilor[1]. Specialiştii susțin că bogăția decorației subliniază ruperea de vechea tradiție de decorare a lespezilor[2]. Multe lespezi de piatră către mijlocul secolului al XVII-lea, bogat decorate, conțineau un ornament încă vegetal şi floral, care, complicându-se, îşi pierdeau discreția, câmpul central fiind acoperit de flori: lalele, garoafe, margarete, crizanteme, unele de inspirație orientală. În secolul al XVIII-lea, motivele date sunt înlocuite treptat cu altele specifice barocului, ca vase cu buchete, scoici, chiparoşi[3].

Inscripția, de cele mai multe ori, exprima un text literar şi era plasată totdeauna în câmpul central, fie că îl ocupă în întregime, lăsând decorației doar chenarul marginal, ca la piatra lui Andrei Abaza de la Solca, din 1707, a lui Paisie de la Neamţ, din 1794, sau închise în centrul lui în medalioane, ca la piatra lui Grigore Ghica de la biserica Sfântului Spiridon din Iaşi, ale Lupului şi Pulheriei Balş (1782 şi 1799) de la Biserica Sfântul Dumitru din Iaşi[4]. Menirea inscripției era de a transmite generațiilor ce vor urma amintirea despre răposat. Avem numeroase exemple în acest sens şi vom exemplifica prin câteva: o inscripție din 1716 ne spune: „aici se odihneşte şărba lui Dumnezeu Irina, jupâneasa dumisale lui Manolache vel vornic, fiica lui Neculae Buhuş vel logofăt"[5]. Pentru a doua jumătate a secolului al XVIII-lea avem multe inscripții în versuri:

O piatră dar pe cine ascunzi supt tine
În şanurile pământului aşa foarte bine?
Prea slăvită auzire pre Theodor Palade
Acel slăvit putearnic, carele aicea sade

[1] *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. II, Bucureşti, 1986, p. 1010.
[2] *Idem.*
[3] *Ibidem.*
[4] *Ibidem*.
[5] N. Iorga, *Inscripțiile din bisericile României,* Bucureşti, 1903, p. 27, Nr. 60, fasc. l.

BDD-A24305 © 2007 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

Pre Marele - Vistiarnic cela a patriei sale
Tuturor fiilor săi lăsând nu puțină jale
Săvârşitul muritoriu în Mântuitorul au începutu
La o mie şapte sute cinci preste cincizeci
trecut februarie l[1].

Durerea celor apropiați la nivelul sensibilității are o expresie deosebită în inscripțiile pietrelor funerare prin care persoanele îşi eternizează suferințele. Nesfârşita durere şi sentimentul față de familie se întrezăreşte chiar şi în tristele inscripții constituite din două părți: cui îi este adresată şi de la cine vine această groapă: „a făcut-o şi a împodobit-o Dumitra, soția lui Pătraşco [sale] Efrosiniei, care a fost doamna lui Iuraşco Barotă, ce a fost Hatman în anul 1649 octombrie 30 zile"[2]. De evedențiat sunt mulțimea pietrelor de mormânt; în mai toate bisericile mai mici, chiar şi de provincie, puse în amintirea nu numai a persoanelor de seamă, din familia domnească sau de mari boieri, ci şi a unor familii din boierimea mijlocie sau din rândurile târgoveților, care, prin formele sale ajunsese să fie la nivelul resurselor materiale şi să corespundă gustului eclectic al societății timpului[3].

Parastasele. Pomenile. Nu ultimul element în spectacolul morții îl ocupă riturile de după înmormântare, adică parastasele care vin să-l pomenească pe cel dispărut. Pomenile erau mărețe.[4]

După Ofelia Văduva, pomana reprezintă structura esențială a instituției culturale a darului, ce se bazează pe respectarea unui ansamblu coerent de norme tradiționale privind timpul, spațiu, conținutul, codul gestual şi verbal al acțiunii de oferire: „Mecanismele acestei instituții sunt reglate de forța credinței în «viața de dincolo» şi în necesitatea câştigării bunăvoinței strămoşilor, pentru asigurarea protecției şi a bunului mers al vieții oamenilor şi animalelor din gospodărie"[5]. Pomana rituală marchează etapele de trecere din lumea pământească în cea veşnică şi respectă date fixe (la înmormântare sau sărbători) şi un spațiu prescris (curtea gospodăriei, biserică, cimitir)[6].

---

[1] *Idem*, fasc. 2., Nr.385.
[2] *Ibidem,* fasc. l, p. 18, Nr. 49.
[3] *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. II, Bucureşti, 1986, p. 1010.
[4] *CSȚR*, vol. IX, p. 315.
[5] Văduva, *op.cit.*, p.129.
[6] *Idem*, p.130.

BDD-A24305 © 2007 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

În evul mediu, în epoca modernă, ca şi în prezent, există două forme de manifestare a pomenii: cea de mână (alimente sau bunuri) şi mesele de pomană[1]. Praznicele, parastasele erau obligatorii indiferent de statutul social al celui decedat, căci orice deviere de la normele societății urmau a fi condamnate.

Paul de Alep descrie un parastas făcut de familia răposatului în biserică, unde în trapeză s-a pus o masă mare cu tot felul de bucate, apoi s-a dat colivă şi vin, ca la sfârşit să se împartă lumînări[2]; alții consemnează că „prohodul se încheie împărțindu-se săracilor carne friptă, mai cu seamă de vacă, pentru care împrejurare se taie peste cincizeci de capete de vite”[3]. Călătorul Ausilia subliniază că moldovenii cred că ceea ce dau de mâncare de sufletul morților vor avea pe lumea cealaltă de mâncare întocmai şi tot atâta şi aceşti morți, considerând că participarea la praznicile moldoveneşti sunt rătăciri[4]. Este menționat faptul că, dacă moare vreun sărac şi lasă o familie numeroasă în sărăcie şi rămân ca moştenire o vacă şi doi boi, soția era în stare să taie vaca şi să vândă un bou, ca să facă un praznic pentru sufletul bărbatului, sau, după praznic, să împartă tuturor câte o pâine, o lumânare[5].

După calendar, sunt numeroase zile în care se dă de pomană şi se fac parastase, legate de credința că sufletele celor decedați revin la importante sărbători calendaristice: Joia Mare, Paşte, Rusalii, Crăciun, în zilele special destinate dăruirii de alimente - „moşi” (de iarnă, vară şi toamnă). Pomenirile, care constau în trimiterea de bucate şi băuturi, a unor obiecte de sufletul morților, se numesc *moşi*, care sunt de mai multe feluri: Moşii de Crăciun (în dimineața de Crăciun se dă de pomană morților colac cu lumânare, carne de purcel etc.); Moşii de iarnă (sâmbăta înaintea lăsatului de carne – se dă colivă, carne etc.); Moşii de Păresimi (la 9 martie, în ziua de 40 de mucenici - se sacrifică mâncăruri de post: fasole sleită, nuci, poame, alune, colaci); Moşii de Florii (colac cu miere); Moşii de Joi-Mari (se dă de pomană de post); Moşii de Paşti (colaci, miel, ouă roşii); Moşii de Sfântul Gheorghe (colac şi diverse bucate); Moşii de Ispas, Moşii de Rusalii, Moşii de Rusitori (la şapte zile după Rusalii, se dau de pomană

[1] *Ibidem*.
[2] *CSȚR*, vol. VI, p. 71-72.
[3] *Idem*, vol. V, p. 266.
[4] *Ibidem,* v. IX, p. 353.
[5] *Ibidem*, p. 315.

BDD-A24305 © 2007 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

colac cu fragi, cireşe); Moşii de Sfântul Petru (mere, colaci), Moşii de Sfântul Ilie (fructe); Moşii de Sfânta Maria (se dau de pomană struguri); Moşii de Ziua Crucii; Moşii de Sfântul Dumitru, numiți şi moşi de toamnă (colac şi colivă)[1].

Parastase se mai făceau în ziua a treia, a noua şi a patruzecea de la îngropăciune. În caz că răposatul era înstărit, toți cei prezenți la înmormântare erau poftiți la masă în casa celui răposat. Praznicele se disting prin numărul mare de participanți şi prin desfăşurarea într-un spațiu anumit[2]. Prezența multor persoane, colacii cu lumânări, coliva, aspersiunea cu apa sfințită creează o atmosferă sobră, solemnă şi impune un comportament reținut[3]. În viziunea Ofeliei Văduva, prin masa oferită cei vii îşi regăseau pacea sufletească şi liniştea obligației morale îndeplinite[4].

Cronica Ghiculeştilor consemnează parastasele făcute de Grigore Ghica pentru fratele său, Alexandru: unul după 3 luni, „un frumos şi bogat parastas, după obiceiul moldovenesc", urmat de mese bogate cu daruri şi pomeni, altul la Fanar, după un an, unde „au mai făcut şi obişnuita ceruire cu colivă, cu multe planşete şi bocete"[5].

Având la baza sa simbolismul grâului care face legătura dintre viața cu moartea prin reînviere, coliva este considerată de specialişti drept o metaforă a vieții şi a morții. În mentalitatea românului, coliva era simbolul legăturii dintre viață şi moarte, conceptul continuității vieții după moarte fiind esențial[6]. Conform interpretărilor teologice, grâul din colivă îi simbolizează pe credincioşii ce vor fi mântuiți, iar substanțele dulci (mierea) reprezintă virtuțile sfinților sau răposaților pomeniți, sau dulceața vieții veşnice[7]. Utilizarea nucii ca simbol semnifică victoria vieții asupra morții. În acelaşi timp, coliva era jertfa pentru iertarea păcatelor.[8] S.Fl. Marian subliniază că, după finirea înmormântării sau a pomenirii repauzaților, coliva se împarte între cei prezenți şi se trimite pe acasă, pentru a se demonstra, din partea repauzatului, că se vor veseli cu toții în

[1] Văduva, *op.cit.*, p.108-109, p.132; Marian, *op.cit.*, p.267-275.
[2] Văduva, *op.cit.,* p.138.
[3] *Idem.*
[4] *Ibidem.*
[5] *Cronica Ghiculeştilor,* Bucureşti, 1965, p.559, 561.
[6] Ofelia Văduva, *Paşi spre sacru. Din etnologia alimentației româneşti*, Bucureşti, 1996, p.82.
[7] *Idem.*
[8] *Ibidem*, p.83.

BDD-A24305 © 2007 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

viaţa eternă[1]. Cel care mănâncă din colivă, conform credinţelor, preia din păcatele făcute în timpul vieţii de cel mort.

Doliul. După ceremonie, pentru a-şi arăta jalea, rudele poartă doliu. Doliul nu este acelaşi pentru toţi. Dimitrie Cantemir ne spune că, dacă moare un ţăran, atunci feciorii lui trebuie să umble cu capul gol 6 luni de-a rândul, chiar dacă este în toiul iernii, şi să-şi lase să crească părul şi barba. Boierii se mulţumesc să îmbrace haina cernită şi să-şi lase părul să cadă în plete[2].

Culoarea neagră a doliului creea impresia unei dureri neîncetate, provocate violent, şi venea în contrast cu haina pestriţă a vieţii urbane medievale. Se întâlnesc însă şi excepţii. Astfel, Nicolae Mavrocordat a mers după sicriul soţiei sale Pulheria în haine roşii. Însă îmbracă şi caii în negru, şi, ca să plângă, li se ung ochii cu ceapă[3].

Toată familia, în fiecare duminică, se aduna la groapă vreme de un an şi-şi plângea morţii[4]. Sora celui muribund îşi tăia o şuviţă de păr şi o atârna de cruce[5].

Pompa funerară arată că cel lovit trebuie să fie cu totul neputincios în faţa durerii. Însă, în perioada calamităţilor epidemice, ravagiile mortalităţii făceau ca înmormântările să se desfăşoare fără întârziere.

Cu toate manifestările sale dureroase, moartea nu provoca întotdeauna sentimentul fricii. Doctorul Zucker subliniază la populaţia băştinaşă din Moldova lipsa de frică, „chiar un fel de nepăsare faţă de moarte”[6]. Zucker este uimit de faptul cum le vorbesc bolnavilor despre moarte, cum li se anunţă moartea fără înconjor, cerându-le desluşiri despre avere, vorbind cu bolnavul despre pregătirile necesare pentru praznicul obişnuit. La toate acestea bolnavul răspunde cu stăpânire şi linişte[7]. Este menţionat un caz când ţăranul luaseră 6 scânduri şi, în faţa soţiei bolnave, meştereşte sicriul, pentru a-i dovedi c-o iubeşte şi că va fi îngropată cu toate cele trebuincioase[8]. Iar o femeie tânără cere în ceasul morţii să o

[1] Marian, *op. cit.*, p.117.
[2] Cantemir, *Descrierea...,* p. 134-135.
[3] Iorga, *Istoria românilor în chipuri şi icoane...*, p. 124.
[4] *Idem*.
[5] Cantemir, *Descrierea...*, p. 134-135.
[6] Zucker, *Basarabia*, Chişinău, 1932, p. 17.
[7] *Idem*.
[8] *Ibidem*.

BDD-A24305 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

îngrijească şi să-i dee un tulpan nou[1]. Zucker menţionează că „aceasta este urmarea credinţei reînvierii şi revederii cu cei dragi, a convețuirii cu ei în veşnicie, care le dă curaj de moarte”[2].

Unii o considerau necesară: „au deprinsu lumea adesea a dzice că, de nu ar fi moarte în lume, mai bine ar fi. Ce mare greşeală fac într-aceasta, că nu numai firii omeneşti ce şi politii lumeşti este trebuitoare în lume moartea. Trebuitoare este în lume moarte - care nu altă ce hotar face lucrurilor omeneşti: «moartea hotarul vieţii omului hotărăşte lucrurile».”[3]

Prin moarte corpul este sortit descompunerii, sufletul în schimb se elibera, pentru a se înfăţişa la judecata de apoi[4]. Iar Înțeleptul lui Dimitrie Cantemir susține: „sfârşitul cel ce bun şi dulce să fie ar trebui şi vesăl s-ar cădea în rău şi în amar sa întoarce şi cu nepovestită întristare să întoarce în țărna sa; iar sufletul în gheenă fără milă sa, în veci fără de săvîrşit, chinuiaşte”[5]. Cei care urmau să-şi petreacă viața în rai erau sortiți să-şi petreacă traiul în tot felul de palate frumos împodobite, astfel „încât celui care le priveşte în vine să-şi dea sufletul chiar în ziua aceea, numai pentru a putea ajunge în grădina raiului”[6]. La chinuri veşnice erau să fie supuşi în în foc şi fum în valea suspinelor, valea infernului, valea schingiuirilor, trecătoarea flăcărilor cu denunțători, defăimători, instigatori, afemeiați, adulterini, ticăloşi ş.a.”[7]. Ziua de apoi este înfățişată drept o tumultoasă învălmăşeală de oameni, vaiete, spaimă şi groaza lor[8].

Imaginea morții. Este uşor înțeleasă astfel imaginea straşnică a morții pe care se străduiau s-o redea autorul frescelor bisericeşti, a ferecăturilor de carte:

> Sălbatică-s fieratică, întunecată-n față
> Iar coasa care-i ții anână, ciolane mi-s cu greață
> Cu fulgere, cu tunete, din iad de la părpaste
> Mă slobodzâră de-am ieşit să fac lumii năpaste

[1] *Ibidem*, p.18.
[2] *Ibidem.*
[3] Nicolae Costin, *Letopiseţul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601,* în *Scrieri*, vol.I, Chişinău, 1990, p.181.
[4] *Idem.*
[5] Cantemir, *Divanul*…, p.20.
[6] *CSȚR*, vol. VI, p. 480.
[7] *Idem.*
[8] *Ibidem.*

BDD-A24305 © 2007 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

Şi cine-s eu, fără de spus a mă cunoaşte poate
Că de pre chip ştiută sânt prin ţărâle prin toate
„- Eu sânt aceia caut acmu, ce mă tot văd cu ură,
Oarbă-s, nemilostivnică, surdă şi fără gură”[1].

Cu toate că nu există un fond al reprezentărilor thanatice din iconografia internă şi externă al bisericilor româneşti, unele studii de artă sau dicţionare prezintă câteva exemple exemple. De remarcat este în acest sens lucrarea Cristinei Bogdan, *Imago Mortis în cultura română veche (secolele XVIII-XIX)*[2], în care, pe baza analizei reprezentărilor Morţii în bisericile din Ţara Românească, le clasifică într-un mod diferit de acel al lui Andrei Paleolog[3]. Imaginile pot fi repartizate tipologic: Moartea călare, înaripată, schelet, în ipostază de diavol, de cavaler medieval, de partener al omului din scenele de sorginte esopică[4].

Reprezentările morţii în unele dintre bisericile româneşti sunt tratate de contemporanii timpului, de exemplu, de Ştefan Raireţ, din Putna (1776)[5]. (1776)[5]. Scena prezenta moartea ca o femeie negroidă cu coasa în mâna dreaptă şi cu stânga arătând la un moş, numită: „Când s-au arătat moartea uncheşului”[6]. Moartea este înzestrată cu obiect bine cunoscut românului, coasa. Reprezentarea face parte din şirul fabulelor esopice. Această scenă are răspândire din antichitate, unde se făcea deosebire dintre Thanatos, sau Mars, şi Kyr, sau Lethum. Primul personifica moartea în sine, liniştea desăvârşită şi era reprezentat ca un tânăr frumos, a doua personificare – trecerea la moarte cu groaznicele sale chinuri, fiind înfăţişată ca o femeie cu colţi fioroşi, unghii îndoite şi părul măcincă[7]. Spada, secera sau coasa erau semne ale consacrării la moarte, ritualul de sacrificiu[8]. Viziunea pictorului este de natură să amintească rostul vieţii şi apropierea sfârşitului inevitabil, alături de discursurile din cadrul ceremoniilor funerare.

---

[1] Dosoftei, *Versuri pentru Filogon*, *ed.cit.*, p. 223.
[2] Cristina Bogdan, *Imago Mortis în cultura română veche (secolele XVIII-XIX),* Bucureşti, 2002.
[3] Andrei Paleolog, *Pictura exterioară din Ţara Românească (secolele XVIII-XIX)*, Bucureşti, 1984.
[4] Bogdan, *op.cit.*, p.78.
[5] M. Golescu, *O fabulă a lui Esop trecută în iconografie religioasă,* în „Buletinul Comisiei Monumentelor istorice”, aprilie-iunie 1934, Văleni de Munte, p.70-74.
[6] *Idem.*
[7] *Ibidem.*
[8] *Ibidem.*

BDD-A24305 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

Moartea „calcă cu aceleaşi picioare palatele împăraţilor şi colibele săracilor”[1]:

Că eu pre domnii pre'mpărat, boiari şi pre vlădici
Bogaţii şi puternicii, ţăranii şi calicii
Şi toţi bătrânii, tinerii, mari şi mici depreună
Şi pre'nţălepţii şi'nvăţaţi şi ceata cea nebună,
Cu steje-i tai în coasta mea şi-i trag cu neagra moarte...[2],

Stricu-i şi răsâpăscu-le nume, cinste şi slava,
Pre fraţii şi priiatinii despart fără zăbavă.
Pre cei sirepi îi domolesc şi le premenesc gândul,
Dârfîile, mândriile pre gios le culc de-a rândul.
Şi-ncătro,îmi voi arunca ochii cu grea mînie,
Oraşe, satele să strîng, nu cată să rămîie.
Şi toate ţările să tem, şi ţara de Moldovă,
Unde doi oameni se tîlnesc de mine îşi fac vorbă.
Toţi sânt de coasa mea tăiaţi, de mine sânt stricate
Cetăţi, oraşe, împărăţii, în ţărnă sânt uitate[3].

Moartea e nechemată, merge pe

la toţi, întru şi pre la nunte,
Cosăsc mirease şi pre miri, nuntaşii de la nunte,
Le schimb şi bucuriile în plâns şi-n lăcrămi multe.
Cu bocete le primenesc, de plâng în toate locuri[4].

Soarta şi iubiţilor şi prietenilor, şi fraţilor, şi juraţilor este aceeaşi:

acmu li-i trupul în mormânt

şi

toţi fără gură lăcuiesc în gropi, li s-au stins graiul.
Fără de soare, supt pământ, la'ntunearec li-i traiul[5],

Iar

[1] Dosoftei, *Versuri pentru Filogon*..., p. 223.
[2] *Idem.*
[3] *Ibidem.*
[4] *Ibidem*, p.224-225.
[5] *Ibidem.*

BDD-A24305 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)

vârsta de cea tânără o fac de-i viermănoasă şi pieptul acel desmierdat, dragoste şi dulceaţa.
îl fac de iaste împuţit, de ţi-i de gânsul greaţă[1].

Fiecare preot căuta să transfere teama de a vedea lumea oprindu-se în loc, din prezent într-un viitor când apropiat, când îndepărtat. Aceasta era o soluţie avantajoasă, căci îndeamnă energiile umane să se aplice nu consolidării unei lumi ameninţătoare, ci transformării omului care se pregăteşte pentru veşnicie[2].

În secolele al XVII-lea – al XVIII-lea era caracteristică o atitudine inspirată de frică în faţa inevitabilului sfârşit provocată de numeroasele calamităţi, epidemii, războaie şi de neputinţa de a lămuri şi a înţelege ce urmează după moarte. Lupta împotriva fricii de moarte, a dat naştere unui imaginar individual, iar lumea de „dincolo" tinde să devină o categorie mentală mereu prezentă. Acest sentiment de frică, tipic pentru epoca barocului, presimţirea eternă că se apropie sfârşitul necruţător al tuturor lucrărilor pământeşti, a dus la proslăvirea morţii şi la considerarea ei drept ultim examen al evlaviei, iar înmormântarea era prezentată ca un act dramatic ce semnifica trecerea într-o existenţă nouă şi mai bună.

[1] *Ibidem*.
[2] *Istoria vieţii private*, vol. 5, Bucureşti, 1995, p. 130.

BDD-A24305 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:02 UTC)